

La pobreza a América Llatina

Guillermo Fernández Maíllo I Mónica Gómez Morán

Càritas Espanyola, Grup D'estudis, Madrid

LA POBRESA A AMÈRICA LLATINA

GUILLERMO FERNÁNDEZ MAÍLLO I MÓNICA GÓMEZ MORÁN

Càritas Espanyola, Grup d'Estudis, Madrid

La pobreza és un fenomen complex en el qual influeixen *multitud de factors i que pot estudiar-se des de perspectives molt diverses*. Els diferents mètodes per a la identificació de les persones en situació de pobresa varien, des dels que mesuren la situació de les llars *en termes absoluts* –en la mesura que no estan cobertes una sèrie de necessitats bàsiques, independentment del lloc– fins als que la mesuren en termes relatius, observant *el grau en què les llars cobreixen les seves necessitats* segons el seu desavantatge respecte la resta de persones del seu entorn.

Des d'una perspectiva de pobresa absoluta, l'entenem com *aquella situació en la qual la renda d'una persona està per sota de cert llindar*, la qual cosa li impediria obtenir els recursos suficients per satisfer les necessitats mínimes de supervivència. Així s'utilitzen les anomenades "línies de pobresa" per classificar les persones com a pobres o no, depenent del costat de la línia on es trobin.

El Banc Mundial va fixar el 2005 aquest llindar en els 1,25 dòlars al dia per a la *pobresa extrema*, i en els 2 dòlars al dia per al *risc de pobresa*, traduïts a la moneda i preus locals, adaptant aquest llindar a la divisa corresponent i tenint en compte els preus dels béns de primera necessitat a cada país. La línia de pobresa d'1 dòlar correspon a la mitjana de les línies nacionals de pobresa adoptades pels països amb els menors nivells d'ingrés per càpita del món.

Durant les dècades de 1980 i 2000, va produir-se un *notable descens a nivell mundial del nombre de persones en situació de pobresa*. No obstant això, en termes de pobresa absoluta, les darreres estimacions oficials realitzades pel PNUD el 2010, delimitades a les regions en desenvolupament, mostren que una

de cada cinc persones (1.200 milions) es trobava encara sota el llindar de la pobresa extrema (és a dir, amb menys de 1,25 dòlars al dia).

Això no obstant, el progrés ha estat més lent en les línies de pobresa més altes. La reducció del nombre de persones que viuen amb menys de 2 dòlars al dia ha estat molt menor. En total, 2 de cada cinc persones, 2.400 milions, vivien amb menys de 2 dòlars al dia el 2010. Es tracta d'una reducció marginal respecte dels 2.590 milions de 1981.

La Comissió Econòmica per Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL) estableix per aquesta regió la taxa de pobresa com el percentatge total de població que té un ingrés per càpita per sota de la línia de pobresa, això és, una quantitat mensual a partir de la qual no podria adquirir les seves necessitats essencials. Les dades de 2012 reafirmen la tendència a la disminució observada al llarg de les darreres dècades, fins i tot quan el ritme de reducció s'ha desaccelerat de manera gradual (CEPAL 2013). Des del 2002, s'ha produït pràcticament sense excepcions, una caiguda de la pobresa a tota la regió.

El 2012, el 28,2% de la població d'Amèrica Llatina (164 milions de persones) era pobre, i la pobresa extrema arribava a un 11,3% (66 milions). Aquestes xifres representen una disminució de la pobresa d'1,4 punts respecte el 2011 (29,6%), reduint-se en sis milions el nombre de persones pobres i mantenint-se pràcticament igual la pobresa extrema.

Els països que han mostrat majors reduccions de pobresa són Veneçuela, Equador i Brasil.

Cada vegada hi ha més enfocaments que aposten per complementar aquests mesuraments amb diferents dimensions relacionades amb carències materials o necessitats insatisfetes que permetin avançar en la construcció d'indicadors pertinents i factibles d'aplicar a la regió. Els resultats d'aquest mesurament ampliat de la pobresa mostren que les carències en vivenda (atapeïment i pobresa de materials) i energia (carència d'electricitat i combustible per cuinar) tenen més pes relatiu en els països on es registren les majors incidències de pobresa (CEPAL 2013). Hi ha una *correlació entre la pobresa i aquesta privació material*: els països amb els majors índexs solen presentar també les més altres intensitats de pobresa, és a dir, els països amb més persones pobres són també aquells on la pobresa és més intensa, on hi ha entre elles un major nombre de privacions.

A aquesta visió de la medició de la pobresa, podem afegir-hi un altre concepte que la qualifica, que és el de la desigualtat. A través seu coneixem quina és la distribució dels ingressos dins d'una població concreta, amb el que ens permet conèixer la diferència entre els que tenen més riquesa i els que en tenen menys. Aquesta distància es mesura a través del coeficient GINI, on zero significaria que totes les persones disposarien del mateix ingrés, i 1, que tota la riquesa es concentraria en una sola persona.

A nivell mundial la desigualtat econòmica s'ha incrementat els darrers 30 anys, i s'està convertint en un dels eixos de discussió de la dinàmica política planetària. Fins i tot si s'observa a llarg termini "el passat devora l'avenir", com subratlla l'economista francès Thomas Piketty a la seva obra *El capital en el segle XXI*, anunciant-nos un retorn al capitalisme patrimonial del segle XIX, després d'un període de gran reducció de la desigualtat després de les dues grans guerres mundials, i capitanejada pel control de les noves dinasties familiars.

El cas llatinoamericà constitueix una breu excepció durant aquests darrers anys, ja que el GINI ha experimentat una baixada des de mitjans dels noranta, on se situava en el 0,59, fins el 0,51 actual. Aquest descens es deu bàsicament a dos motius: per una banda el boom de les *commodities*, i per l'altra la implementació de polítiques de reducció de la desigualtat en un conjunt significatiu de països, afavorida per l'estabilitat política. En el primer dels casos degut, en gran mesura, a la reducció de l'esquerda salarial entre treballadors qualificats i no qualificats, vinculades a un augment de l'oferta, fruit de les millores educatives, i a una reducció de la demanda. Pel que fa a l'estabilitat política, és destacable la redistribució produïda, recolzada en un període de creixement econòmic pel conjunt de governs, però especialment dels nous governs d'esquerra i centre esquerra. Malgrat que, comparativament amb els països de l'OCDE, la capacitat de les institucions governamentals per corregir la desigualtat després d'efectuar les transferències socials és bastant limitada.

Hi ha altres factors associats com per exemple la importància creixent de figures com el sou mínim a països com Argentina, Brasil o Uruguai, la redistribució significativa a través d'impostos directes i el desenvolupament dels programes de transferències condicionades que arriben actualment a 30 milions de famílies, uns 127 milions de persones a Amèrica Llatina i el Carib. Això no obstant aquests programes estan perdent l'oportunitat de tenir un caràcter universalista a causa d'una lògica de contrapartides i condicionaments, i en

moltes ocasions fins i tot reforçant la desigualtat de gènere, segons adverteix l'Observatori d'Igualtat de Gènere. A més expressen l'agreujament de la segmentació social i de la monetarització de la política social, que redueix el seu paper de concretar drets.

Però més enllà d'aquesta reducció, les diferències entre les llars amb menys ingressos i els que més posseeixen continuen essent enormes. El 20% de les llars més pobres només tenen el 5% del conjunt dels ingressos (fins i tot en països com Hondures, Paraguai i la República Dominicana) mentre que el 20% més ric té un 47% (o més, com en el cas del Brasil). Les implicacions d'aquestes distàncies no només es tradueixen en la dificultat per tenir una pitjor o millor accessibilitat a una bona educació, atenció de salut, o subministres energètics bàsics, sinó que també es tradueixen en fortes injustícies socials. Els països que han aconseguit reduir en major mesura les diferències internes entre el 20% més ric i el 20% més pobre entre el 2002 i el 2012 han estat Bolívia, Nicaragua, Brasil i El Salvador. Guatemala seria l'únic país de l'àrea que ha empitjorat en aquest període.

La desigualtat llatinoamericana global té més a veure amb les desigualtats internes dels països que amb la desigualtat entre països. L'enorme pes de les economies brasilera i mexicana està rere la situació. Els moviments en la desigualtat, seguint l'índex de Palma, s'estarien produint entre el 10% més ric i el 40% més pobre, havent-hi una relativa estabilitat de la distribució dels ingressos en les classes mitjanes altes.

Històricament, aquesta persistència de gran desigualtat de l'àrea llatinoamericana s'ha explicat per dues vies diferents. Una primera posa l'accent en l'alta desigualtat existent a nivell estructural des de la conquesta per part dels europeus, arrelada durant segles i molt difícil de modificar. A diferència d'aquesta, una segona creu que la desigualtat va ser històricament baixa fins a finals del segle XIX, quan la regió va experimentar un fort desenvolupament, essent en aquest sentit, més senzill de revertir la tendència. Més enllà d'aquests consideracions, l'actual descens de la desigualtat no sembla estar produint un canvi estructural.

Això no obstant, en un moment en el qual s'alcen veus per l'alentiment que està patint l'economia llatinoamericana, encara s'acaba confiant, pràcticament en exclusiva, en la millora del benestar de les persones a través al creixement del PIB, com si no sabéssim des de fa dècades com a mínim dues

evidències. Primera, que el creixement econòmic no comporta necessàriament una distribució equitativa de la riquesa i una millora del benestar a partir de determinat nivell, i segona, que el model de creixement econòmic actual dóna l'esquena a la crisi mediambiental a la que ens enfrontem.

Però més enllà de qüestions de mesura i d'economia allò veritablement rellevant és el canvi antropològic que la revolució neoliberal ha introduït al nostre ésser en el món. Se'ns està obligant a quedar relligats a la capacitat d'adequar-nos als fluxos sempre canviants de la circulació de les mercaderies. Cal despullar el model social des del punt de vista ètic. Un model social en el qual el creixement s'ha convertit en un paràmetre fonamental seguint tres axiomes bàsics, a saber:

Més és igual a millor. Una lògica basada en l'ètica individualista, en el neodarwinisme, així com en l'ètica calvinista de l'èxit: el creixement és sinònim de benestar. Un principi segons el qual a la persona pobre, a la que no hi arriba, a l'exclusa, se la fa autoresponsable. I d'aquí, ja, se la fa culpable.

El preu com a mesura del valor. Tot el que no està validat pel mercat per la seva productivitat, rendibilitat i competitivitat, s'ha de rebutjar. En la societat de la mercaderia tots quedem igualats en el consum, quedant oculta qualsevol altra situació. Una lògica que encaixa bé amb l'ètica de la celebració de l'acumulació i d'allò immediat. Aquí, la persona pobre és perdedora, i la que queda exclosa.

Sense subjecte social. Identificat creixement econòmic amb benestar, la qüestió és qui és el subjecte social. I la resposta és, sistemàtica i metòdicament, l'individu. L'individu, sense cap connotació "als altres". En el consum no apareix la dimensió social, i per això solidària, donat que absolutitza la fi amb allò immediat, en la que no hi ha lloc ni cabuda per a "l'altre", per al diferent, que apareix com el potencial disputador del benefici, del benestar que l'individu ha assolit. Pel que la persona pobre és la que crea la inseguretat davant la qual defensar-se.

I no ens podem permetre estar cecs davant d'aquesta situació.

GRÀFIC: no traduït... Veure el gràfic original en castellà

Font: Elaboració pròpia a partir de la base de dades de la CEPAL, Comissió Econòmica per Amèrica Llatina i el Carib (<http://goo.gl/bIB7sa>), i del PNUD, Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (<http://goo.gl/IqAOtJ>)

*Any de les dades: Nicaragua 2009; Hondures 2010; Guatemala i Bolívia 2011; Venèçuela, Uruguai, Mèxic i Argentina 2012.